

Adam Cichosz

Akademia Wychowania Fizycznego w Katowicach

Między Dreznem — Berlinem — Paryżem — Wiedniem — Londynem i Petersburgiem z Warszawą w tle

[H. Kocój: *Dyplomaci sascy wobec Sejmu Wielkiego*.
Kraków 2016]

Nad kolejnym dziełem niestrudzonego seniora historyków polskich, znakomitego archiwisty prof. dr. hab. Henryka Kocója doprawdy warto się pochylić. Opracował i wydał w 2016 roku nakładem zasłużonego dla nauki polskiej Wydawnictwa Uniwersytetu Jagiellońskiego obszerną (liczącą 717 stron), niezwykle interesującą i pięknie wydaną pozycję *Dyplomaci sascy wobec Sejmu Wielkiego*.

Opracowanie to jest staranne, a komentarze i wstęp są pisane bardzo dojrzałe. Autor z rozważą, obiektywizmem pisarskim i badawczą starannością, podobnie jak w innych swoich pracach, oparł się na źródłach i materiałach archiwalnych. Tę dociekliwą i bez wątpienia niezwykle wartościową pracę sytuuję wśród dzieł ważnych i potrzebnych. Zresztą już w wielu licznych poprzednich pracach czy wstępach do edycji źródłowych H. Kocója, takich chociażby jak: *Elektor saski Fryderyk August III*¹, *Zaborcy wobec Konstytucji 3 maja*², *Od Sejmu Wielkiego do powstania listopadowego*³, *Berlin wobec Konstytucji 3 maja w świetle korespondencji Fryderyka Wilhelma II z posłami pruskimi*⁴ czy też *Austria wobec Konstytucji*

---

¹ Por. H. Kocój: *Elektor saski Fryderyk August III wobec Konstytucji 3 maja*. Kraków 1999.

² Por. H. Kocój: *Zaborcy wobec Konstytucji 3 maja*. Katowice 1991.

³ Por. H. Kocój: *Od Sejmu Wielkiego do powstania listopadowego. Wybór artykułów, materiałów źródłowych i recenzji*. Kraków 2002.

⁴ Por. H. Kocój: *Berlin wobec Konstytucji 3 maja w świetle korespondencji Fryderyka Wilhelma II z posłami pruskimi w Warszawie Augustem Fryderykiem Goetzem i Girolamo Lucchesinim*. Kraków 2006.

3 maja⁵, widać jego badawczą rzetelność. Fakty, zwłaszcza te tworzące dzieje ojczy-
ste, bronią się same, tym bardziej kiedy badacz potrafi spośród ich wielości wybrać
te najważniejsze.

Autor konsekwentnie, z niezwykłym uporem i rozmachem twórczym, dąży
temat znaczący dla dziejów ojczystych, a dotyczący istoty zakończonych klęską
działań ratujących Rzeczpospolitą przed upadkiem. Tego celu nie zdołano osią-
gnąć, uchwalając mądre i wielce pożądane reformy ustrojowe, których niestety nie
wdrożono. Prowadziło to w konsekwencji do rozbiorów i upadku państwowości.

Wielu historyków idąc zwyczajnie na skróty, godziło się z myślą, że rozbiór
Rzeczypospolitej był następstwem dominującej siły i potęgi zaborców, co oczy-
wiście nie było bez znaczenia. Lecz nie był to powód jedyny i najważniejszy. Król
Stanisław August Poniatowski, jak czytamy w jednej z depeš saskiego rezydenta
w Warszawie Franciszka Essena, podporządkował — w swej uległości wasala —
losy Rzeczypospolitej Katarzynie II, nawet się z tym nie kryjąc. F. Essen, którego
mocodawcą był Fryderyk August III, należał do wytrawnych dyplomatów saskich.
Zaprawiony w politycznych i dyplomatycznych grach ówczesnej Europy, saski
rezydent w swych depešach nie oszczędzał Rzeczypospolitej, kreśląc w większości
czarne scenariusze jej przyszłości, zwłaszcza że nienawidził Polaków m.in. za brak
wierności wobec dynastii saskiej. Zatem nie może dziwić ani też zaskakiwać, że
minister spraw zagranicznych Saksonii Heinrich Gottlieb Stutterheim w depešach
do F. Essena wielokrotnie sygnalizował, że ważne są przede wszystkim stosunki
sasko-rosyjskie, i prosił, by przekazywał ambasadorowi rosyjskiemu, że elektor jest
zainteresowany budowaniem poprawnych relacji Saksonii z Rosją.

Sięgając do pracy znakomitego historyka Bronisława Dembińskiego *Polska na
przełomie*⁶, H. Kocój potwierdza także poprzez własne, niekiedy odkrywcze, spo-
strzeżenia to, że Stanisław August Poniatowski już na początku Sejmu Wielkiego był
postacią co najmniej kontrowersyjną, a taki osąd wszakże pozostaje w sprzeczności
z ocenami skądinąd wybitnych znawców tego okresu, jak Jerzy Michalski⁷, Emanuel
Rostworowski⁸ czy Andrzej Zahorski⁹. Ważny w tej ocenie jest fakt, że Stanisław
August nie potrafił sam zatroszczyć się o powagę i godność swego urzędu. Zauwa-
żał to już pruski rezydent w Warszawie Ludwig Buchholtz, gdy pisał, że król polski
był wobec Rosji na tyle służalczy, że zarówno w sprawach ważnych, jak i zupełnie
błahych radził się, co czynić powinien jako władca i tytularny monarcha.

⁵ Por. H. KOCÓJ: *Austria wobec Konstytucji 3 maja w świetle relacji posła austriackiego Benedykta de Cachego przesyłanych do Wacława Kaunitza i Filipa Cobenzla*. Kraków 2007.

⁶ Por. B. DEMBIŃSKI: *Polska na przełomie*. Lwów 1913.

⁷ Por. np. J. MICHAŁSKI: *Stanisław August Poniatowski*. Oprac. W. KRIEGSEISEN. Warszawa 2009.

⁸ Por. np. E. ROSTWOROWSKI: *Ostatni król Rzeczypospolitej. Geneza i upadek Konstytucji 3 maja*. Warszawa 1966.

⁹ Por. np. A. ZAHORSKI: *Stanisław August polityk*. Warszawa 1966.

Doskonale zaaklimatyzowany i zręcznie poruszający się w polskich realiach F. Essen też to dostrzegał, co trafnie ukazywał w depeszach z czasów obrad Sejmu Wielkiego. Również w innych kwestiach, tak ważnych jak reformowanie wojskowości, dyplomata ten ich fiasko łączył z postawą króla. Jako ten, który nie grzeszył rozumem ani też zmysłem państwowym Stanisław August dostarczał, w ocenie F. Essena, jedynie przykładów bezradności i chwiejności swego charakteru. W niektórych relacjach F. Essena pojawiły się pozytywne dla Rzeczypospolitej akcenty, np. pochwały pod adresem polskiego sejmu, który w dziejach państwa polsko-litewskiego dał bezprzykładne świadectwo dążenia jego obywateli do odzyskania właściwego Polakom miejsca w senacie narodów.

Autor omawianej publikacji z należąca tej sprawie zręcznością i znawstwem odnosi się do istoty stosunków króla pruskiego Fryderyka Wilhelma II z wielkim księciem rosyjskim Konstantym. O ich relacjach F. Essen dokładnie informuje Fryderyka Wilhelma II. Tym samym dostarcza (potwierdzonych badawczo) argumentów za tym, że F. Essen podejmuje trzy ważne problemy w swych depeszach: wzajemne relacje i nastroje w państwie; stosunki rządu z obcymi państwami i mocarstwami; system, charakter i zasady polityczne, jakimi kieruje się polski monarcha. Dostrzega przy tym uzależnienie się Rzeczypospolitej i samego króla od woli trzech sąsiednich dworów, widzi w Stanisławie Augustcie gotowość do wykonywania poleceń i zaleceń obcych mocarstw. F. Essen w swej ocenie sytuacji — co podkreśla H. Kocój — akcentował to wyraźnie, dodawał, że niemożliwy do opisania polski bałagan, intryga, brak elementarnych zasad etycznych nie wykluczały kolejnego rozbioru. Zatem ma rację H. Kocój, kiedy wskazuje w swym obszernym opracowaniu na te fakty, zdarzenia i wydarzenia, które świadczą dobitnie o tym, że w ślad za stanowionym prawem nie podążyły czyny reformatorskie. Sam król wszelako, jako stojący na czele państwa, wraz z otaczającym go dworem i dyspozycyjnymi politykami, nierzadko zdolnymi do przekupstwa i zdrady, nie zdołał zapewnić bezpieczeństwa, ładu oraz porządku polityczno-prawnego i administracyjnego w państwie. Nie może dziwić, że Jacek Małachowski, członek Rady Nieustającej i Komisji Edukacji Narodowej, pozostający na uposażeniu w ambasadzie rosyjskiej — pobierał 2000 dukatów rocznie — jako kanclerz wielki koronny (1786—1793), członek konfederacji Sejmu Czteroletniego, został w 1792 roku uznany przez posła rosyjskiego Jakowa Bułhakowa za polityka lojalnego i dyspozycyjnego względem dworu petersburskiego, z zaleceniem, że może być wykorzystany w procesie obalania Konstytucji 3 maja. J. Małachowski stał się przykładem zepsucia politycznego w najbliższym otoczeniu króla. Za Stanisławem Augustem, widząc jego słaby charakter, stawało wielu popleczników szukających własnych korzyści, ludzi przekupnych i podatnych na zdradę. Autor opracowania dociekliwie wskazuje na te i inne okoliczności przybliżające meandry polityki i dyplomacji okresu Sejmu Wielkiego, co dotychczas nie zostało wyczerpująco zbadane i po wnikliwej analizie opisane.

Opracowanie *Dyplomaci sascy wobec Sejmu Wielkiego* H. Kocója z pewnością wzbogaca polską i europejską historiografię. Ten wybitny historyk dziejów ojczystych idąc drogą swych mistrzów, na których często się powołuje, takich jak B. Dembiński (1858—1939), profesor uniwersytetów we Lwowie, w Warszawie i Poznaniu, Władysław Smoleński (1851—1926) czy Walerian Kalinka (1826—1886), w metodologicznie przejrzystej i komunikatywnej formie, a zarazem wiarygodnie i ciekawie zachęca współczesnych badaczy, by nad problematyką Sejmu Wielkiego pochylił się z jeszcze większą energią, niż czyni to on sam, interpretując w pełnej zgodności z faktami dzieje naszej państwowości, zwłaszcza w tej ważnej dziedzinie, jaką była polityka i dyplomacja, w tym także w relacji Saksonia — Rzeczpospolita w dobie Sejmu Wielkiego.

We wstępie recenzowanego dzieła (s. 25—74) Autor przywołuje postać wielce utalentowanego historyka, nazywanego przez znawców przedmiotu „archiwozercą”, Władysława Konopczyńskiego, twórcę wybitnego dzieła o konfederacji barskiej, w którym pisał on, że aż 60 tomów korespondencji F. Essena znajdujących się w archiwum narodowym w Dreźnie nie zostało zbadanych. Oto H. Kocój przed wielu laty w swej dysertacji habilitacyjnej z zakresu stosunków polsko-saskich w dobie Sejmu Wielkiego¹⁰, jak samokrytycznie przyznaje, nie zdołał wyczerpać tego materiału. Dopiero teraz po części dopełnia tego — co koresponduje z publikacją Waleriana Kalinka o ostatnich latach panowania Stanisława Augusta¹¹ — wydając opracowanie *Dyplomaci sascy wobec Sejmu Wielkiego*. W. Kalinka poświęcił F. Essenowi — zdaniem H. Kocója, słusznie — wiele uwagi. Sam uznał, że ten nieprzyjazny Polsce i Polakom dyplomata saski prowadził wnikliwą działalność dyplomatyczną na szkodę Rzeczypospolitej. Znacznie wcześniej potwierdził to Józef Ignacy Kraszewski w rozprawie *Polska w czasie trzech rozbiorów (1772—1779)* przygotowanej przy wykorzystaniu dostępnych drezdeńskich zasobów archiwalnych¹².

Zatem nie może dziwić, że H. Kocój, wybitny znawca dziejów ojczystych, wytrawny badacz, archiwista, senior historyków polskich, zainspirowany m.in. dziełem powieściopisarza J.I. Kraszewskiego, podjął starania w zakresie szczegółowego zbadania depesz F. Essena obejmujących zasięgiem okres Sejmu Wielkiego. To jednak nie wszystko, H. Kocój sięgnął także do innych ważnych zbiorów korespondencji dyplomatycznej z tego okresu. Na uznanie zasługuje fakt, że w swych dziełach niezmiennie stawia pytanie o to, dlaczego tak pożądane, mądre reformy nie uchroniły Rzeczypospolitej przed kolejnym rozbiorem i całkowitą likwidacją polskiej państwowości.

¹⁰ H. KOCÓJ: *O sukcesję saską. Sprawa następstwa tronu polskiego w czasach Sejmu Czteroletniego*. Warszawa 1972.

¹¹ Por. W. KALINKA: *Ostatnie lata panowania Stanisława Augusta. Cz. 2: Dokumenta do historii drugiego i trzeciego podziału*. Kraków 1891.

¹² Por. J.I. KRASZEWSKI: *Polska w czasie trzech rozbiorów 1772—1799. Studja do historii ducha i obyczaju*. T. 2—3. Oświęcim 2015.

Dzięki recenzowanej pracy czytelnik może poznać treść depeesz saskiego rezydenta w Warszawie F. Essena kierowanych do saskiego ministra spraw zagranicznych Johanna Adolfa Lossa do Drezna, a także depesze szefa saskiej dyplomacji z Drezna do F. Essena. Ponadto w obszernym rozdziale (s. 387—563) H. Kocój przytacza wybrane fragmenty korespondencji dyplomatycznej Adolfa Schonfelda, posła saskiego w Wiedniu z 1791 roku, do J.A. Lossa do Drezna. W tym rozdziale znajdujemy też fragmenty wybranych depeesz Fryderyka Augusta Zinzerdorfa, saskiego dyplomaty akredytowanego w Berlinie z 1790 roku, kierowanych do J.A. Lossa.

W dyplomatycznej korespondencji z Warszawy do Drezna i z Drezna do Warszawy z 1791 roku, omówionej szczegółowo (s. 567—611), znajdują się treści, nad którymi warto się pochylić. Podobną wartość mają także zamieszczone w tym rozdziale depesze posła saskiego Georga Adolfa Wilhelma Helbiga z Petersburga (maj—lipiec 1791 roku) do J.A. Lossa i dwie odpowiedzi szefa saskiej dyplomacji pisane do G.A. Helbiga z czerwca i lipca tegoż roku (s. 615—632).

Za istotne trzeba uznać również zamieszczone w recenzowanym opracowaniu doniesienia posła saskiego z Wiednia A. Schonfelda do szefa saskiej dyplomacji J.A. Lossa (1790) i odwrotny przekaz z Drezna do Wiednia, a także depesze saskiego dyplomaty F.A. Zinzenborfa do J.A. Lossa z Berlina z marca i kwietnia 1790 roku.

Recenzowane opracowanie H. Kocója zawiera ogrom wartościowych materiałów źródłowych. Z pewnością warto zwrócić uwagę na relację F. Essena z 31 stycznia 1789 roku, w której rezydent saski ukazał „poddaną” strategię Stanisława Augusta przyjętą przez niego wobec Katarzyny II. F. Essen wyraźnie obnażył Stanisława Augusta i odarł z jego godności monarchy, ukazując naganny stosunek króla do własnego narodu. Nierozważne postępowanie polskiego monarchy, w ocenie rezydenta, godzi w interesy Rzeczypospolitej. F. Essen wskazał wręcz na uzależnienie polskiego monarchy od Katarzyny II, przypisując królowi odpowiedzialność za wszelkie zło po zakończonym na niekorzyść Rzeczypospolitej spotkaniu w Kaniowie. Wskazuje przy tym na rolę w tych wydarzeniach Grigorija Potiomkina i Franciszka Ksawerego Branickiego. Rezydent saski zwrócił uwagę na brak rozważności w postępowaniu króla już w czasie obrad sejmu czteroletniego. Uważał on, że król winien decydować o najważniejszych sprawach w państwie jako suweren, a nie jako rosyjski stronnik. Zaszczepiając nieufność do Prus w społeczeństwie szlacheckim tego czasu, według osądów F. Essena, Stanisław August stworzył niekorzystną atmosferę do podejmowania ważnych uchwał.

W depeszy, datowanej 14 marca 1789 roku, F. Essen opisał mechanizm rozstrzygnięcia ważnych spraw dotyczących obsady polskich placówek dyplomatycznych przy obcych dworach. Wskazuje na żądanie usunięcia z Polski wojsk rosyjskich i obalenia 19 stycznia Rady Nieustającej. Wytykał Stanisławowi Augustowi utrudnianie podejmowania ważnych uchwał i podsycanie nieufności do Prus. Dzieje się to po oświadczeniach księcia Adama Czartoryskiego w Berlinie, które były sprzeczne z oczekiwaniami Stanisława Augusta liczącego na poparcie Prus. We wzmianko-

wanej depeszy F. Essen oświadcza, że Polacy zrzucając obce jarzmo i wychodząc z niewoli, pod panowaniem Stanisława Augusta ponownie popadną w krępujące ich więzy. Sygnalizował ponadto, że nieprzerwane panowanie Stanisława Augusta przy dezaprobatie własnego narodu i uzależnieniu monarchy od woli Katarzyny II mogą mu przynieść taki los, jaki spotkał w Anglii Karola I.

W liście do Heinricha Gottlieba Stutterheima z 14 marca 1789 roku F. Essen oskarżał króla, a także Ottona Stackelberga i F.K. Branickiego o szerzenie niezgody i podsycanie poróżnień w poszczególnych departamentach i komisjach ds. zagranicznych i Komisji Skarbowej. Zatem po raz kolejny obnażał słabości króla, a nawet oskarżał go o to, że: „gubi królestwo i wyrzuca pieniądze przez okno, stara się doradzać rzekomo dla dobra Rzeczypospolitej, aby oszczędzać na wydatkach dla tych poselstw, by nie doszło do ich wysłania”¹³. Zdarzało się jednak, że przy niechęci saskiego dyplomaty do króla i Rzeczypospolitej wypowiadał on pozytywne opinie o polskim sejmie. Entuzjastycznie wyrażał się na przykład, gdy zauważył, że szlachta dobrowolnie płaci składki na rzecz dobra narodowego.

W raporcie z 27 marca 1789 roku — tu niezgodność z datą, jaką podaje W. Kalinka, a mianowicie 28 marca — F. Essen przewidywał możliwość odzyskania przez Rzeczpospolitą należnego jej poważnego miejsca na mapie Europy. Analizował wszelkie okoliczności polityczne, niestety nie dostrzegał i nie rozumiał istoty zbliżania się Berlina z Warszawą. Pisał, że przez wiele miesięcy obrad sejmu nie podjęto w tej kwestii żadnych postanowień, natomiast możliwe przymierze polsko-pruskie określał jako dziwne i niedorzeczne.

Zdecydowany, ostry atak przypuścił F. Essen przeciwko królowi polskiemu w depeszy do J.A. Lossa z 11 kwietnia 1789 roku. Zarzucał mu, że postępuje niewłaściwie, wbrew narodowi, a tym samym pokazuje się jako przywódca stronnictwa rosyjskiego i jako wasal Katarzyny II. Chodziło wówczas o kwestię buntów chłopów prawosławnych, w odbiorze F. Essena tym groził obywatelom, gdy ci dalej będą występować przeciw Moskwie. Z kolei w depeszy z 5 grudnia 1789 roku zwrócił uwagę, że wielu obywateli uznałoby wprowadzenie sukcesji tronu w Rzeczypospolitej za niezbędne dla powołania sprawnego rządu, ale zaznaczał również, że są i tacy, którzy sukcesję uważają za niepożądaną, wszak umożliwiłaby ona wprowadzenie monarchistycznych rządów, a tym samym despotycznych zasad, które omamiony naród musiałby pokornie znosić.

Saski rezydent zainteresował się też postawą kanclerza koronnego J. Małachowskiego, brata marszałka konfederacji Stanisława Małachowskiego, który starał się wzbudzić podejrzenia sejmujących co do intencji Berlina wobec Rzeczypospolitej. Ponadto informował J.A. Lossa w depeszy z 30 października 1790 roku o niezwykle krytycznej sytuacji w Polsce. Twierdził, że dyplomaci i czołowi politycy polscy

¹³ H. Kocój: *Dyplomaci sascy wobec Sejmu Wielkiego*. Kraków 2016, s. 42 (Autor przywołuje przypis 138 w języku francuskim z depeszy F. Essena z 20 marca 1789 roku).

mają rozeznanie w kwestiach szerzącej się intrygi i zapewniają, że są gotowi czynić wszelkie starania o interesy i pomyślność elektora w Rzeczypospolitej.

Natomiast w depeszy z 27 listopada 1790 roku F. Essen informował swych mocodawców w Dreźnie, że znane są mu wypowiedzi o tym, że Polska zostanie zgubiona, o ile elektor odmówi przyjęcia polskiej korony. Oczywiście taka sytuacja samemu elektorowi i Saksonii, jeśli podjęto by takie polityczne ryzyko, mogłaby przysporzyć olbrzymich nieszczęść. Przyszłość Rzeczypospolitej jawiła się więc dyplomacie jako tragiczna, na co wskazywał w depeszy z 20 listopada 1790 roku, w której informował J.A. Lossa, że niepodległość Rzeczypospolitej jest wyraźnie zagrożona, co wynika z jej *de facto* izolacji politycznej, która była skutkiem uznania szefów dyplomacji państw obcych, że nierealne i pozbawione rozsądku byłoby oczekiwanie na przyjęcie przez elektora korony polskiej. Zapisany punkt VII Konstytucji 3 maja powoływał na tron polski córkę elektora saskiego Fryderyka Augusta: „Dynastia przyszłych królów polskich zacznie się na osobie Fryderyka Augusta, dzisiejszego elektora saskiego, którego sukcesorem *de lumbis* (naturalnie poczętym) z płci męskiej tron polski przeznaczamy”¹⁴, jednak z powodu niejasnego stanowiska Rosji Fryderyk August korony polskiej nie przyjął.

Za bardzo ważną w swym znaczeniu H. Kocój uznaje również depeszę F. Essena z 18 grudnia 1790 roku, w której ten ocenił stronników moskiewskich w Rzeczypospolitej, wskazując na zmartwienie S. Małachowskiego postawą jego brata Jacka, kanclerza koronnego, który jawnie zaprzedał się Rosji, współpracując blisko z J. Bułhakowem i głośno mówił przeciw polityce dworów londyńskiego i berlińskiego wobec Rzeczypospolitej, a także wobec polityki Stronnictwa Patriotycznego. J. Małachowski mając pewien wgląd do depesz dyplomatycznych przychodzących do Warszawy i z niej wychodzących, umożliwił J. Bułhakowowi dotarcie niekiedy do największych tajemnic Rzeczypospolitej, co było niewątpliwie postępowaniem nikczemnym.

W jednej z kolejnych depesz — z 9 kwietnia 1791 roku — F. Essen informował Drezno o napływających do Polski informacjach o tym, że w Rosji powstał projekt rozbioru Rzeczypospolitej. Informacja ta zapewne nie była ścisła, niemniej sama idea była raczej rozważana i w dyskusjach się pojawiała. H. Kocój w tej ważnej depeszy F. Essena dostrzegł, że rezydent saski dobrze widział, że naród polski znalazł się w krytycznej sytuacji, w której niemożliwe było utrzymanie przyjaznych stosunków ze wszystkimi sąsiadami. Dostrzegł również możliwość ewentualnej wojny pomiędzy Rosją i Prusami.

Autor recenzowanego opracowania zauważał w konkluzji swego wstępu, że saski rezydent w Warszawie F. Essen trafnie ocenił sytuację Rzeczypospolitej, w jakiej znalazła się ona w czasie Sejmu Wielkiego, i zdawał sobie sprawę, że kwestią najważ-

¹⁴ Konstytucja 3 maja, punkt VII. Dostępne w Internecie: <http://polishconstitution.org> (dostęp: 20.12.2017).

niejszą dla niej była postawa Fryderyka Wilhelma II i jego szczere zaangażowanie po stronie państwa polsko-litewskiego. Dostrzegając, że tego ostatniego zabrakło, a podpisany 29 marca 1790 roku sojusz polsko-pruski nie miał trwałych podwalin. To było też powodem rezygnacji elektora saskiego z negocjacji w sprawie korony polskiej. Co więcej, w Wiedniu i Petersburgu saska dyplomacja czyniła usilne starania na rzecz rozbitcia sojuszu angielsko-pruskiego, co było istotne także w kontekście wartości układu polsko-pruskiego.

Opracowanie H. Kocój pokazuje niezwykle trafne, niekiedy zupełnie nowe i interesujące argumenty do dyskusji nad przyczynami upadku Rzeczypospolitej w końcu XVIII wieku. To rzeczowe opracowanie powstało z olbrzymim wysiłkiem badawczym, który być może sprawił, że zrezygnowano z zamieszczenia indeksu nazwisk i nie wyeliminowano nielicznych, drobnych uchybień. Jest to bez wątpienia dzieło, nad którym warto się pochylić. Opisywana edycja źródłowa z pewnością wniesie nowe elementy do rzetelnej i sprawiedliwej oceny polskich zmagania o niezależny byt w dobie Sejmu Wielkiego.

Bibliografia

- DEMBIŃSKI B.: *Polska na przełomie*. Lwów 1913.
- KALINKA W.: *Ostatnie lata panowania Stanisława Augusta*. Cz. 2. *Dokumenta do historii drugiego i trzeciego podziału*. Kraków 1891.
- KOCÓJ H.: *Austria wobec Konstytucji 3 maja w świetle relacji posła austriackiego Benedykta de Cachego przesyłanych do Wacława Kaunitza i Filipa Cobenzla*. Kraków 2007.
- KOCÓJ H.: *Berlin wobec Konstytucji 3 maja w świetle korespondencji Fryderyka Wilhelma II z posłami pruskimi w Warszawie Augustem Fryderykiem Goetzem i Girolamo Lucchesinim*. Kraków 2006.
- KOCÓJ H.: *Dyplomaci sascy wobec Sejmu Wielkiego*. Kraków 2016.
- KOCÓJ H.: *Elektor saski Fryderyk August III wobec Konstytucji 3 maja*. Kraków 1999.
- KOCÓJ H.: *Od Sejmu Wielkiego do powstania listopadowego. Wybór artykułów, materiałów źródłowych i recenzji*. Kraków 2002.
- KOCÓJ H.: *O sukcesję saską. Sprawa następstwa tronu polskiego w czasach Sejmu Czteroletniego*. Warszawa 1972.
- KOCÓJ H.: *Zaborcy wobec Konstytucji 3 maja*. Katowice 1991.
- KRASZEWSKI J.I.: *Polska w czasie trzech rozbiorów 1772—1799. Studja do historii ducha i obyczaju*. T. 2—3. Oświęcim 2015.
- MICHAŁSKI J.: *Stanisław August Poniatowski*. Oprac. W. KRIEGSEISEN. Warszawa 2009.
- ROSTWOROWSKI E.: *Ostatni król Rzeczypospolitej. Geneza i upadek Konstytucji 3 maja*. Warszawa 1966.
- ZAHORSKI A.: *Stanisław August polityk*. Warszawa 1966.